

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**ВІД РИМСЬКОГО ПРАВА
ДО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРАВА ЄВРОПИ:
ЄВРООРІЄНТОВАНА ШКОЛА
ПОРІВНЯЛЬНОЇ ЦИВІЛІСТИКИ
НА ТЛІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової*

Одеса
Фенікс
2025

УДК 323.22/.28:355.01] (477):342.7
В 42

*Рекомендовано рішенням вченої ради Національного університету
«Одеська юридична академія» 24 вересня 2025 року (протокол № 2)*

Рецензенти:

Булеца С. Б. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу Ужгородського національного університету;

Гринько С. Д. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;

Дудченко В. В. – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія».

В 42 **Від римського права до інтеграційного права Європи: євроорієнтована школа порівняльної цивілістики на тлі гібридної війни : кол. монографія / за заг. ред. проф.: Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової. – Одеса : Фенікс, 2025. – 660 с.**
ISBN 978-617-8763-01-5

Колективна монографія є комплексним дослідженням еволюції приватного права – від римської традиції до сучасних європейських моделей у контексті гібридної війни проти України.

У книзі поєднані: дослідження методологічних засад порівняльної цивілістики; аналіз римського приватного права як основи європейської правової цивілізації; вивчення впливу гібридної війни на приватноправові інститути; компаративістські студії у сфері сімейного, договірної, спадкового, банківського та цифрового права; розгляд нових викликів, пов'язаних із цифровізацією та трансформацією правосвідомості.

Монографія адресована науковцям, викладачам, юристам-практикам, студентам юридичних факультетів і всім, хто цікавиться розвитком приватного права в умовах європейської інтеграції та гібридної війни.

УДК 323.22/.28:355.01] (477):342.7

ISBN 978-617-8763-01-5

© Колектив авторів, 2025

Розділ 13. Дорожнє будівництво під час війни: поняття, значення та правові засади (Юлія Кривенко, Сергій Колесниченко)	358
---	-----

ГАЛУЗЕВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Розділ 14. Адаптація законодавства України до права ЄС в сфері регулювання сімейних відносин в умовах гібридної війни (Оксана Сафончик)	383
Розділ 15. Цивільно-правові особливості банківських договорів у країнах континентальної правової сім'ї (Роксолана Московчук)	415
Розділ 16. Вплив римського приватного права на формування непоіменованих контрактів (Вікторія Павлова)	447
Розділ 17. Особливості виконання договору про управління спадщиною в умовах воєнного стану (Сергій Узунов)	457
Розділ 18. Особливості договору про надання послуг з охорони майна в умовах воєнного стану (Денис Карташев)	479
Розділ 19. Особливості процедури банкрутства в Україні та ЄС: порівняльно-правовий аспект (Олена Копитова)	513
Розділ 20. Termination of the Obligations Due to Impossibility of its Performance: Force Majeure Clause V. Hardship Clause (Clausula Rebus Sic Stantibus) (Гончаренко Владислава)	547

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА НОВІ ТЕХНОЛОГІЇ

Розділ 21. Роль цифрових технологій у забезпеченні доступу до цивільного правосуддя: компаративістський погляд (Крістіна Дрогозюк)	566
Розділ 22. Приватно-правові засади цифрової економіки: європейський досвід та український контекст (Оксана Калітенко)	595
Розділ 23. Від цивілістичних шкіл до єдиної цивілістичної традиції: спадкоємність, інтеграція, перспективи (замість післямови) (Євген Харитонов)	633
СПИСОК ОСНОВНИХ ПРАЦЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ШКОЛИ.	637

ГАЛУЗЕВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Розділ 14

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ПРАВА ЄС В СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

DOI

Оксана Сафончик

докторка юридичних наук, професорка

Поняття адаптації законодавства у сфері сімейного права в умовах гібридної війни та основні стратегічні напрями адаптації сімейного законодавства України до законодавства Євросоюзу

Попри складну міжнародну ситуацію та триваючу повномасштабну військову агресію з боку росії, яка триває вже третій рік, Україна продовжує впевнено рухатися шляхом європейської інтеграції. Одним із ключових напрямів цього процесу є підтвердження своєї приналежності до європейського правового простору та визнання фундаментальних європейських цінностей, інституцій і правових концепцій. Особливе місце серед них займає приватне право, яке є основоположним елементом правової системи Європейського Союзу.

У зв'язку з цим активізувалася робота над гармонізацією українського законодавства із правовими стандартами ЄС. Цей процес розпочався ще у 2006 році, однак у нинішніх умовах він набув особливої актуальності. Важливим завданням є не лише адаптація національного цивільного законодавства до європейських норм, а й глибше

узгодження його фундаментальних засад із загальними принципами європейської концепції приватного права.

Правова система Європейського Союзу складається із сукупності юридичних норм, що сформовані на основі та відповідно до установчих договорів і загальних принципів права. Це дозволяє розглядати європейське право не просто як набір правових положень, а як цілісну систему норм і принципів, яка функціонує в межах Європейських Співтовариств та ЄС.

З такого підходу випливає, що європейське право слід сприймати не лише як сукупність юридичних актів, а насамперед як єдиний правовий концепт, побудований на ідеї європейської єдності. Його основу становлять фундаментальні принципи та цінності, що визначають правосвідомість учасників приватноправових відносин. Саме ця правосвідомість забезпечує реалізацію норм приватного права, формуючи підґрунтя для подальшого їх нормативного закріплення.

Таким чином, гармонізація українського цивільного законодавства з європейськими стандартами має базуватися не лише на технічному впровадженні норм, а передусім на інтеграції загальних принципів європейського приватного права в правову культуру та правосвідомість українського суспільства.

Процес набуття членства в Європейському Союзі є індивідуальним для кожної держави, що прагне приєднатися до нього. Хоча всі країни-кандидати дотримуються однакових процедурних вимог та критеріїв оцінки, кожна з них проходить цей шлях унікальним способом. Сьогодні країни, що прагнуть вступити до ЄС, можна поділити на три групи: ті, що готуються подати заявку (аплікаційний етап) – Косово; ті, що вже подали заявку (оцінювальний етап) – Боснія і Герцеговина, Грузія; та офіційні кандидати (переговорний етап) – Сербія, Чорногорія, Туреччина, Албанія, Північна Македонія, Республіка Молдова та Україна.

Тривалість інтеграційного процесу значною мірою визначається суспільно-політичною волею, яка формується під впливом таких факторів, як вибори, зміни у владі, ефективність реформ та інституційних змін, а також рівень адаптації національного законодавства до стандартів «acquis» ЄС (законодавства Європейського Союзу). Цей процес може тривати від кількох років до десятиліть залежно від успішності виконання реформ. Наприклад, Німецька Демократична

Республіка стала частиною ЄС у 1990 році без переговорів завдяки об'єднанню з Федеративною Республікою Німеччина, тоді як Туреччина, подавши заявку ще у 1987 році, досі перебуває у статусі кандидата, через періодичні призупинення переговорів. Водночас Велика Британія є єдиною державою, що вийшла з ЄС (2020 рік), а Ісландія відкликала свою заявку у 2015 році.

Процес вступу до ЄС складається з кількох ключових етапів: подання заявки (аплікаційний етап), її розгляд і отримання статусу кандидата (оцінювальний етап), проведення переговорів (переговорний етап), підписання та ратифікація договору про вступ (ратифікаційний етап). Кожен із цих етапів вимагає схвалення всіх країн-членів ЄС, а також активної роботи держави-кандидата з адаптації її законодавства, економічної системи та соціокультурної політики відповідно до вимог ЄС.

Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС 23 червня 2022 року. Її шлях до цього статусу тривав понад двадцять років, охоплюючи такі визначальні події, як Помаранчева революція (2004 рік) та Революція Гідності (2013-2014 роки). Ці події стали проявом політичної волі українців та їхнього прагнення до європейської інтеграції. Незважаючи на анексію Криму у 2014 році та триваюче збройне вторгнення росії, Україна продовжує свій євроінтеграційний курс, підтверджуючи своє прагнення стати повноправним членом Європейського Союзу.

Варто зазначити, що хоча проблеми адаптації законодавства та правових систем були предметом дослідження вітчизняних вчених, термін- поняття «адаптація» усе ще залишається недостатньо вивченим, надто за межами дослідження адаптації законодавства. Цим зумовлена необхідність встановлення ознак та сутності концепту «правова адаптація» і на такому підґрунті дефініція останнього.

Приступаючи до розгляду цього питання, передусім, маємо встановити, чи є поняття «адаптації законодавства» та «правова адаптація» тотожними.

Поняття «законодавство ЄС» часто розширюють, ототожнюючи його із «*acquis communautaire*», котре розуміється як правова система Європейського Союзу, що включає акти законодавства, прийняті в рамках трьох стовпів ЄС, але не обмежується ними. Так, у Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу зазначається, що: «Адап-

тація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права...»¹. Таким чином, хоча йдеться про адаптацію «законодавства України до законодавства ЄС». Таке «розширення» створює додаткові труднощі. Тим більше, що терміно-поняття «право» та «правова система» вживаються практично як тотожні.²

Правова адаптація є формою взаємодії правових систем, видом «правової акультурації», при цьому під правовою адаптацією розуміємо пристосування власної правової системи (елементів) до іншої, аксіологічно близької, правової системи.

Успішність правової адаптації залежить від сумісності правових систем, що зумовлює необхідність врахування властивостей останніх, котрі стосуються сфери, де відбувається адаптація.

В умовах війни Україна активно працює над гармонізацією свого законодавства з нормами Європейського Союзу. Це сприяє зміцненню правової основи держави та інтеграції в європейське співтовариство. Дослідження Фокіна Я. Ф. підкреслює важливість координації та міжнародної підтримки в процесі адаптації законодавства під час збройної агресії.³

Адаптація системи правового регулювання сімейних відносин до європейських стандартів першочергово потребує аналізу основних тенденцій розвитку сімейного права в країнах Європи. Однією з ключових сучасних тенденцій, на які звертають увагу західні правознавці, є зростаючий вплив норм у сфері прав людини на регулювання сімейних відносин.

Ця тенденція зумовлена загальним посиленням ролі прав людини в політиці та правовій системі, а також їхнім широким визнанням як фундаментальних цінностей сучасного суспільства. Права людини займають центральне місце в політичному та правовому дискурсі сьогодення, і концепція сім'ї та сімейного права не могла залишитися осторонь цих загальних змін.

¹ Хоменко О. О. Діалог сучасних правових систем. Адаптація правової системи України до Європейського Союзу. URL: http://eurolaw.org.ua/docs/2011_3/txts/13-Homenko.pdf.

² Харитонов Є. О. Україна-Європа: проблема адаптації у галузі приватного права: монографія. Одеса: Фенікс. 2017. С.80.

³ Фокін Я. Ф. Проблеми та перспективи адаптації законодавства України до норм ЄС під час збройної агресії. *Проблеми сучасних трансформацій*. 2024. № 12. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-12-01-09?utm_source=chatgpt.com

Сучасні трансформації у сфері регулювання сімейних відносин демонструють зміщення акценту в бік поваги до особистості, її потреб та прагнень. Поряд із традиційним розглядом сім'ї як соціального інституту, зростає значення індивідуальних прав її членів. Це свідчить про загальноєвропейську тенденцію переорієнтації від домінування поняття «сім'я» до підходу, який ставить у центр уваги права та інтереси окремого індивіда.

З точки зору сімейного права, такий підхід вимагає глибшого розуміння внутрішніх потреб і прав кожного члена сім'ї, а не лише розгляду її як цілісної одиниці. Ці зміни нерозривно пов'язані із загальним прагненням до більшої автономії особистості, що, у свою чергу, є наслідком поширення ідеалів свободи, рівності та прав людини в європейському правовому просторі.

Окремо варто зазначити, що Україна стикається з додатковою проблемою: сімейне право є такою сферою правового регулювання, в якій доцільність гармонізації та уніфікації норм постійно викликає дискусії. Це зумовлено необхідністю врахування національних правових традицій та соціокультурних особливостей, що формуються в кожному окремому суспільстві або навіть у межах його специфічних соціальних груп. Водночас, на нашу думку, гармонізація норм сімейного права має стати однією із загальних тенденцій реформування національної правової системи у контексті зближення ціннісних підходів до правового регулювання суспільних відносин.

Слід враховувати, що таке зближення здійснюється на різних рівнях та в межах різних правових інституцій, серед яких особливе значення має:

- гармонізація сімейного права в межах Європейського Союзу. У цьому контексті важливу роль відіграє спеціалізований профільний орган – Комісія з Європейського сімейного права (КЕСП), яка об'єднує науковців різних європейських країн та координує роботу зі створення єдиних принципів сімейного права в Європі.

Комісією розроблено «Принципи Європейського сімейного права», що визнаються важливим інструментом для аналізу сучасних тенденцій уніфікації сімейного права, тлумачення національних законодавств та вдосконалення відповідних норм. Ці принципи представлені у вигляді систематизованого зводу положень, який для

повноцінного розуміння супроводжується науковими коментарями, текстами національних законодавств, що використовувалися в дослідженні, а також висновками компаративістів-правознавців. Важливо підкреслити, що «Принципи Європейського сімейного права» не є нормативним актом або модельним законом, а виступають орієнтиром для подальшого правотворення у сфері сімейного права.

Окрім власне «Принципів», у межах діяльності КЄСП висунуто пропозицію до великих європейських наукових центрів щодо посилення уваги до досліджень порівняльного характеру в навчальній і науковій діяльності замість зосередження виключно на національних правових системах. Такий підхід зумовлений потребою у фахових дослідженнях високого рівня, а також браком спеціалістів у сфері порівняльного правознавства, що є критично важливим для формування єдиного європейського сімейного права. Цю пропозицію доцільно розглянути й українським науковим установам, оскільки порівняльно-правові дослідження у вітчизняній правовій науці представлені недостатньо. У той же час, такі дослідження сприятимуть гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами та забезпеченню ефективної співпраці як з ЄС загалом, так і з окремими державами-членами.

Діяльність Гаазької конференції з міжнародного приватного права, яка досягла значних успіхів у сфері уніфікації колізійних норм у сімейному праві, зокрема щодо правового регулювання відносин подружжя. До ключових міжнародних договорів, прийнятих у рамках цієї діяльності, належать: Конвенція про право, що застосовується до режиму власності подружжя (1978р.), Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань (1973р.), а також Конвенція про визнання та виконання судових рішень щодо аліментних зобов'язань (1973 р.).

Основні принципи, на яких ґрунтуються ці конвенції, включають захист прав людини, повагу до правопорядків і соціокультурних традицій держав, захист уразливих сторін у сімейних правовідносинах та збереження нейтральності щодо міжнародних відносин держав. Особливу практичну значущість мають конвенції щодо аліментних зобов'язань, які забезпечують ефективний механізм визначення компетентного правопорядку та чітку процедуру визнання й виконання судових рішень у цій сфері. Їх комплексне застосування сприяє реа-

лізації права особи на належне матеріальне утримання та зміцненню правових гарантій у відповідних правовідносинах.

Адаптація сімейного законодавства України до законодавства Європейського Союзу є важливим етапом на шляху євроінтеграції країни. Цей процес передбачає приведення національного законодавства у відповідність до правових стандартів ЄС, які закріплені в актах первинного та вторинного права ЄС, а також у рішеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Основні стратегічні напрями такої адаптації включають:

1. Гармонізація принципів сімейного права із нормами ЄС. Україна має впроваджувати європейські стандарти у сфері сімейного права, зокрема:

- Забезпечення гендерної рівності у шлюбі та сімейних відносинах.
- Гарантування прав дітей відповідно до Конвенції ООН про права дитини та європейських норм.
- Визнання різних форм сім'ї, у тому числі прав партнерів у фактичних шлюбних відносинах.

2. Уніфікація правил сімейно-правових відносин з урахуванням міжнародного приватного права. З урахуванням значної кількості міжнародних шлюбів та сімейних відносин, важливо адаптувати національне законодавство до норм, які застосовуються в країнах ЄС:

- Впровадження механізмів вирішення колізій між правовими системами різних країн щодо сімейних правовідносин.
- Спрощення процедури визнання іноземних шлюбів та розлучень, відповідно до Регламентів Ради ЄС (наприклад, «*Brussels II bis*»)¹.
- Посилення співпраці з державами ЄС у сфері захисту прав дітей та міждержавного усиновлення.

3. Реформа системи опіки, піклування та усиновлення. Адаптація українського законодавства передбачає:

- Пріоритетність захисту інтересів дитини відповідно до принципу «*best interests of the child*», закріпленого в Європейській Конвенції про права дитини².

¹ Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November. Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2003/2201/oj/eng>

² Конвенція про права дитини: Міжнародний документ ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

- Гармонізацію процедури усиновлення з вимогами Гаазької конвенції 1993 року.
 - Посилення державного контролю за усиновленням іноземцями та запровадження прозорих механізмів його здійснення.
4. Захист прав дитини та боротьба з насильством у сім'ї. Згідно з директивами ЄС та європейськими правозахисними стандартами, Україна повинна:
- Покращити законодавство щодо запобігання домашньому насильству (імплементация Стамбульської конвенції).
 - Розширити права дітей на участь у судових процесах щодо сімейних спорів.
 - Гарантувати ефективний захист дітей від експлуатації, жорстокого поводження та торгівлі людьми.
5. Забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Європейські норми вимагають впровадження гендерно-нейтральних підходів у сімейному законодавстві:
- Усунення правових норм, що дискримінують одного з подружжя.
 - Запровадження рівності в опіці над дітьми після розлучення.
 - Визнання спільної відповідальності батьків за виховання та утримання дітей.
6. Модернізація аліментного законодавства. Адаптація до європейських стандартів включає:
- Спрощення процедур стягнення аліментів на дітей та інших утриманців.
 - Впровадження механізмів ефективного міжнародного виконання рішень про стягнення аліментів відповідно до Гаазької конвенції 2007 року.
7. Цифровізація сімейного права. Україна має імплементувати цифрові технології у сфері сімейного права, як це практикується в країнах ЄС:
- Запровадження електронних реєстрів актів цивільного стану, судових рішень та опікунських справ.
 - Використання електронного документообігу для реєстрації шлюбів, розлучень та усиновлення.
- Адаптація законодавства у сфері сімейного права в умовах гібридної війни між Україною та російською федерацією є важливим ас-

пектом забезпечення прав громадян та стабільності суспільства. Гібридна війна, яка включає не лише військові дії, але й інформаційні атаки, економічний тиск та інші форми впливу, створює нові виклики для правової системи України, вимагаючи оперативного реагування та внесення змін до нормативно-правових актів.

Через конфлікт значна кількість громадян була змушена покинути свої домівки. Для захисту їхніх прав було прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII, який визначає правовий статус ВПО та гарантує їм соціальний захист.¹

У зв'язку з тимчасовою окупацією окремих територій, виникла потреба в спрощенні процедур реєстрації народження, смерті та інших актів цивільного стану для громадян з цих територій. Закон України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» від 4 лютого 2016 року № 990-VIII передбачає спрощений порядок встановлення фактів народження або смерті на тимчасово окупованих територіях.²

Слід відзначити, що воєнний стан, зокрема, не обмежує права громадян на розірвання шлюбу. Однак, практичні аспекти цього процесу можуть ускладнюватися через переміщення населення, окупацію територій та інші фактори. Зокрема у своєму дослідженні, Мельник О. О. аналізує проблемні питання розлучення в умовах війни, зокрема процедури розірвання шлюбу, коли один із подружжя перебуває на окупованій території або за кордоном³. Автор зазначає, що діють ті ж правила та норми на припинення шлюбу, що були і до 24 лютого 2022 року. Важливо, що шлюботорозлучні процеси проходять через суд у тих випадках, де є неповнолітні діти, де необхідно поділити майно або якщо одна із сторін не хоче розлучення. Якщо ж дітей немає, ділити нічого, і подружжя згодне розлучитися, можна розлучитися і без суду – просто подавши заяву до РАГСу (або

¹ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

² Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України: Закон України від 04 лютого 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990-19#Text>

³ Мельник О. О. Окремі проблемні питання розлучення в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 77: ч. 1. С.150-153.

ЦНАПу). Але навіть таке «просте» розлучення в умовах війни може обернутися проблемами.

Нажаль, статистика не показує реальний стан справ, бо шлюбно-розлучні процеси масово затягуються – особливо, якщо розлучення передбачає поділ майна і якщо є діти. Питання аліментів, опіки, графіків зустрічей із дітьми залагодити непросто, якщо дружина вивезла дітей до Європи та не планує повертатися до України як мінімум до кінця війни. Крім того, сам процес розлучення зараз займає у 2-3 рази більше часу, ніж до повномасштабного вторгнення. Якщо в середньому до війни розірвання шлюбу (за наявності неповнолітніх дітей) у судовому порядку навіть за взаємною згодою тривало 2-3 місяці з моменту подання позову, то зараз – від пів року та довше. Залежить від регіону, завантаженості судів, від того, чи згодні сторони на розлучення, чи перебувають обоє в Україні. Здебільшого розлучення затягуються через складнощі з поданням позовних заяв про розлучення, якщо один із подружжя за кордоном. Процедура ускладнилася, оскільки дружині за кордоном потрібно побігати консульськими установами і переслати документи в Україну. На консульства велике навантаження, бо, крім розлучень, вони займаються всіма питаннями щодо надання допомоги громадянам України за кордоном.

Також особливої уваги, в умовах воєнного стану, потребує захист прав дітей, зокрема щодо сімейних форм виховання. Законом України № 2357-IX внесені зміни до Закону України «Про приєднання України до Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей», замінивши центральний орган з Міністерства юстиції України на Національну соціальну сервісну службу України. Це покликане підвищити ефективність захисту прав дітей в умовах війни¹.

Дійсно, через загрозу життю та здоров'ю дітей, спричинену військовою агресією російської федерації проти України, здійснюється евакуація дітей та сімей з дітьми до безпечних регіонів як у межах України, так і за її кордони, зокрема до країн-членів Європейського Союзу.

¹ Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України: Закон України від 04 лютого 2016р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990-19#Text>

Відповідно до міжнародного права, міждержавне усиновлення дітей, евакуйованих через надзвичайні ситуації, включаючи військові конфлікти, підлягає суворим обмеженням. Політика Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) передбачає, що такі діти не можуть бути усиновлені, оскільки переважна більшість з них не є сиротами або їхній статус сирітства не підтверджений офіційно.

Натомість цим дітям має бути забезпечений відповідний тимчасовий догляд, що сприятиме можливому возз'єднанню з рідними в майбутньому. Усиновлення не може здійснюватися, якщо:

- існує обґрунтована надія на успішний розшук та возз'єднання дитини з біологічною родиною;
- не минув розумний період (як правило, не менше двох років), протягом якого вживалися всі можливі заходи для встановлення місцезнаходження батьків або інших членів родини¹.

Держави, звідки були евакуйовані діти, та держави їхнього тимчасового перебування зобов'язані докласти максимум зусиль для розшуку їхніх родичів, перш ніж розглядати питання про можливість усиновлення.

Законодавство України передбачає, що для усиновлення дитини – громадянина України іноземними громадянами або громадянами України, які проживають за її межами, необхідна згода Національної соціальної сервісної служби (Нацсоцслужби), яка здійснює координацію у сфері міждержавного усиновлення.

Станом на сьогодні Нацсоцслужба не розглядає справи щодо усиновлення українських дітей іноземними громадянами або українцями, які постійно проживають за кордоном. Це пов'язано з активними бойовими діями, які унеможливають належну перевірку документів кандидатів в усиновлювачі, організацію контакту між дитиною та потенційним усиновлювачем, а також отримання необхідних висновків і дозволів від зацікавлених сторін (біологічних батьків, опікунських установ, органів опіки та піклування тощо).

Відсутність таких перевірок створює значні ризики потрапляння дитини до неналежних осіб, включаючи шахраїв, осіб, що не зможуть забезпечити її права та інтереси, або навіть до торговців людьми.

¹ Міждержавне усиновлення в умовах воєнного стану – роз'яснення Мінсоцполітики. (опубліковано 13 березня 2022 року). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mizhderzhavne-usinovlennya-v-umovah-voyennogo-stanu-rozjasnennya-minsocpolitiki>

Вважаємо, що коли обставини дозволять здійснювати повноцінну перевірку кандидатів та проводити всі необхідні підготовчі заходи, Український уряд поінформує громадськість та компетентні органи іноземних держав про умови та особливості відновлення міждержавного усиновлення.

Отже, адаптація сімейного законодавства України до стандартів ЄС, навіть в умовах гібридної війни є комплексним процесом, що охоплює різні аспекти сімейних відносин – від прав дітей і жінок до питань міжнародного усиновлення та захисту від домашнього насильства. Реалізація цих реформ сприятиме не лише виконанню міжнародних зобов'язань України, а й створенню ефективної та справедливої системи сімейного права, орієнтованої на європейські цінності та стандарти.

Проблеми адаптації законодавства в умовах гібридної війни до законодавства Євросоюзу в сфері шлюбно-сімейних правовідносин

Сучасне цивільне право, а також сімейне право на сьогодні не може регулювати шлюбні відносини, які належать до етичної і духовної сфери. Разом з цим у сучасному суспільстві нав'язування єдиних уявлень про шлюб неможливо, бо сімейне і цивільне право України так само, як і сімейне і цивільне право інших європейських країн, ґрунтуючись на моральних нормах, охоплюють лише ту сферу шлюбних відносин, які піддаються правовому регулюванню або потребують такого регулювання.

Слід погодитись з позицією більшості науковців, які проводять аналіз та дослідження у сфері сімейного права, стосовно того, що інститут виникнення і припинення шлюбних правовідносин має дуже велике значення. Незалежно від того, які конкретні особливості будуть далі закріплені в законах, категорії шлюбу, шлюбних правовідносин, підстав і порядку їх виникнення і припинення, безумовно, зберігають свою роль у цивільно-правовому і сімейно-правовому регулюванні. Особливо останнє набуло свого значення і розвитку з моменту руху України до євроінтеграції, у рамках якої на території держави поширилась юрисдикція Європейського суду з прав людини. Як відомо, зазначений суд ставить за пріоритет захист прав і ос-

новних свобод людини, що було врегульовано прийняттям 04.11.1950 року в Римі Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹. Зазначену конвенцію Рада Європи прийняла з урахуванням положень проголошеної Генеральною асамблеєю ООН 10.12.1948 року Загальної декларації прав людини². У подальшому Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод була ратифікована 17.07.1997 року. Сама Конвенція з прав людини має за мету гарантоване додержання проголошених прав людини, захист і забезпечення цих прав, а також захист основних свобод людини, що становить основу досягнення миру і справедливості як у країнах-членах ЄС, так і в Україні та інших державах.

Звертається увага на те, що Конвенція з прав людини, а саме ст. 8 регулює відносини між державою та сім'єю, ст. 12 – відносини між жінкою і чоловіком шляхом гарантування їм права на укладення шлюбу і створення сім'ї з урахуванням вимог сімейного законодавства держави, в якій проживають і громадянами якої є чоловік і жінка, що вирішили укласти шлюб і розпочати шлюбні правовідносини. У протоколі №7 ст. 5 урегулювала рівноправність подружжя. Зазначена стаття гарантує рівність прав і обов'язків подружжя у відносинах між собою у вирішенні питань щодо укладення шлюбу і його припинення, а також у відносинах подружжя з дітьми в інтересах останніх.

Зважаючи на висвітлені положення Конвенції з прав людини, рух України до євроінтеграції, треба звернути увагу на факт існування питань щодо належної відповідності українського законодавства нормам і положенням щодо гарантованого Конвенцією з прав людини захисту прав і свобод людини, яка, на жаль, на сьогодні ще залишається низькою, а тому українське законодавство потребує доопрацювання і реформування з урахуванням багатьох положень щодо захисту прав і свобод людини та належного гарантування забезпе-

¹ Європейська конвенція з прав людини, з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів №1, 4, 6, 7, 11, 12, 13 та Протоколом №14 (CETS no. 194), з дати набрання ним чинності 01.06.2010 р. URL: http://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf

² Всезагальна декларація прав людини: прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюцією 217 А (III) від 10.12.1948 р. (Конвенція про право, що застосовується до режимів власності подружжя (Гаага, 14.10.1978 р.); Конвенція про правову допомогу та правові відносини по цивільних, сімейних і кримінальних справах (укл. в Мінську 22.01.1993 р.). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU48001D.html

чення цих прав і свобод державою. Зазначеної позиції дотримується низка українських учених-цивілістів, зокрема Ж. В. Чевичалова, яка досліджувала і продовжує досліджувати прецедентну практику Європейського суду з прав людини щодо розгляду питань у сфері сімейних і шлюбних правовідносин з метою надання комплексного визначення поняттю «сімейне життя» та його розуміння¹.

З набранням чинності з 01.01.2004 року Сімейним кодексом України інститут виникнення і припинення шлюбних правовідносин зазнав суттєвих змін, поповнився багатьма законодавчими новелами, які потребують детального вивчення і глибоких досліджень. Чинний СК України передбачає лише «припинення шлюбу» у ст. 104 СК України, тоді як поняття «припинення шлюбних правовідносин» є поняттям значно ширшим, яке включає в себе не лише припинення шлюбу, але й припинення фактичних шлюбних відносин і квазішлюбних – подібних до шлюбних відносин (релігійного шлюбу, цивільного партнерства).

Також, крім вищезазначеного, сімейне право України, враховуючи менталітет більшості українців, які за своїми моральними устоями не можуть прийняти неортодоксальні цінності, тобто нетрадиційні, щодо відносин між особами однієї статі, які виявили бажання проживати однією сім'єю в шлюбі, на сьогодні також не може регулювати такі відносини².

З метою вдосконалення діяльності щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні, реформування сімейного законодавства України Указом Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25.08.2015 року №501/2015 передбачений такий вид відносин між особами, як цивільне партнерство, проте, відповідні зміни до СК України ще не були внесені.

Положення зазначеної Національної стратегії вказують на можливість визнання в майбутньому права осіб на цивільне партнерство, тобто фактично на одностатевий шлюб. Зазначене має все ж таки рекомендаційний характер, а не обов'язковий для впровадження.

¹ Чевичалова Ж. В. Розуміння терміна «сімейне життя» в контексті ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Теорія і практика правознавства. Харків, 2015. Вип. 2 (8). С. 87-92.

² Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт: пошук парадигми: монографія. Одеса: Фенікс, 2014. С. 75-79.

Тут слід звернути увагу на позицію Європейського суду з прав людини, який визнає, що не буде вважатися порушенням прав людини відмова визнавати легальність одностатевих шлюбів – цивільного партнерства. Свою позицію велика палата Європейського суду пояснює тим, що можливість мати сім'ю та укласти шлюб як право кожної фізичної особи не вказує на можливість трансформації традиційних сімейних цінностей, таких як шлюб саме між чоловіком і жінкою, у зовсім нетрадиційні, такі як одностатевий шлюб¹. Також звернуто увагу на те, що Європейська конвенція з прав людини закріплює все ж таки традиційну концепцію шлюбу між чоловіком і жінкою.

Однак, незважаючи на позицію більшості країн Євросоюзу щодо традиційної концепції шлюбу, в окремих країнах (Норвегія, Швеція, Германія, Австрія, Угорщина) все ж таки було визнано можливість створення таких союзів, як «цивільне партнерство».

Разом з тим що стосується цивільного партнерства, то воно можливо й між різностатевими особами, які, враховуючи свою прогресивність, проживають однією сім'єю, однак не бажають укласти шлюб, але бажають все ж таки нормативно врегулювати свої відносини і забезпечити свої права на законодавчому рівні. Звідси, враховуючи, що більшість норм права допускають цивільне партнерство, такі стосунки між особами набувають форми зручних відносин до остаточного прийняття цими особами рішення про реєстрацію своїх відносин та укладення шлюбу.

Шлюбні відносини можуть поєднувати елементи багатьох цивільних відносин – відносини представництва, власності, окремі різновиди зобов'язань, однак шлюбні відносини не зводяться до одного з відомих видів цивільних відносин. Шлюбні відносини породжують особливий правовий статус фізичних осіб-учасниць – статус шлюбного стану. Такі відносини складні й тривалі та мають невловимий зміст, бо шлюбні відносини не зводяться до суворого виконання обов'язків та здійснення прав. Отже, шлюбні відносини можна вважати належними до цивільно-правового інституту особливого значення.

Таким чином, релігійний шлюб і цивільне партнерство мають ознаки незареєстрованих шлюбних відносин, однак при цьому їх не

¹ Європейський суд з прав людини: країни не зобов'язані реєструвати одностатеві «шлюби». URL: <http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/26442-evropejskij-sud-po-pravam-cheloveka-strany-ne-obyazany-registrirovat-odnopolye-braki.html>

можна ототожнювати з таким сімейним інститутом, як шлюб або фактичний шлюб, бо шлюб і фактичний шлюб мають законодавче закріплення, а от релігійний шлюб і цивільне партнерство такого законодавчого закріплення не мають. І хоч релігійний шлюб і цивільне партнерство мають ознаки сімейних відносин, досліджувати їх з позиції сімейних або цивільних правовідносин не доцільно. Доцільно їх розглядати з позиції саме правовідносин, подібних до шлюбних (тобто квазішлюбних правовідносин), бо релігійний шлюб лежить у релігійно-етичній сфері та розглядається як таїнство і містичний союз, а цивільне партнерство перебуває в морально-етичній сфері та розглядається як взаємовигідний союз двох осіб для досягнення певних вигод – все зазначене лежить за межами права.

Верховна Рада України 13 березня 2023 року зареєструвала законопроект № 9103, який передбачає впровадження інституту реєстрованих партнерств¹ для одностатевих та різностатевих пар. Даний нормативний акт визначає правові та організаційні засади реєстрованих партнерств, їхній правовий статус, особисті немайнові та майнові права й обов'язки партнерів, а також процедури державної реєстрації та припинення таких партнерств.

Реєстровані партнерства є новим правовим механізмом, який надає можливість особам, що не можуть або не бажають укласти шлюб, оформити свої відносини у правовому полі. Цей інститут покликаний забезпечити рівність прав для військовослужбовців і цивільних осіб, незалежно від їхньої статевої орієнтації.

Питання легалізації реєстрованих партнерств набуло актуальності після того, як у 2022 році Президент України Володимир Зеленський, відповідаючи на петицію про визнання одностатевих шлюбів, підписав понад 28 тисячами громадян, доручив уряду опрацювати відповідні законодавчі ініціативи. Попри це, одностатеві пари в Україні досі не мають рівних прав із традиційними подружжями.

Концепція запровадження інституту цивільного партнерства в Україні має тривалу історію. Ще у 2015 році в рамках підготовки до ратифікації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом уряд затвердив План заходів із реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, який передбачав розробку відпо-

¹ Проект Закону про інститут реєстрованих партнерств № 9103 від 13.03.2023р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/41497>

відного законопроекту до 2017 року. Однак через значний спротив з боку релігійних та ультраконсервативних груп, а також численні заперечення місцевих рад, цей законопроект так і не було подано. У 2021 році в рамках нового Плану дій на 2021-2023 роки було закріплено зобов'язання щодо запровадження інституту реєстрованого партнерства до грудня 2023 року¹.

Цивільне партнерство є юридично визнаною формою взаємовідносин між двома повнолітніми особами незалежно від їхньої статі, що має схожість із шлюбом. Правовий статус таких партнерств варіюється залежно від законодавства конкретної країни, і в деяких випадках може передбачати надання майже всіх або більшості прав, характерних для шлюбних відносин.

У різних правових системах цей інститут може мати різні назви, зокрема: «цивільні союзи» (civil unions), «цивільні партнерства» (як у Великій Британії), «зареєстровані союзи» (як у Чехії), «сімейні партнерства» (як в Австралії, Новій Зеландії та деяких штатах США) або «цивільний договір солідарності» (як у Франції). В Україні цей термін закріплено в Національній стратегії з прав людини до 2020 року, а також використано Президентом України у відповіді на петицію про легалізацію одностатевих партнерств².

Основною метою впровадження інституту цивільного партнерства є забезпечення рівних прав для одностатевих пар. Після легалізації одностатевих шлюбів у деяких державах інститут цивільного партнерства може бути збережений або поступово скасований. Водночас, у ряді країн цивільне партнерство забезпечує як окремі, так і майже тотожні зі шлюбом права, за винятком права на усиновлення дітей. Серед таких прав – правовий статус партнерів у разі смерті чи зникнення одного з них, майнові та спадкові відносини, соціальний захист, а також правові механізми припинення партнерства.

Обговорення можливості запровадження цивільного партнерства в Україні стало актуальним у контексті євроінтеграційних процесів, зокрема під час дискусій щодо ратифікації Угоди про асоціацію з

¹ Чернявська Л. В. Україні пропонують запровадити інститут реєстрованих партнерств. *Громадська думка про правотворення*. 2023. № 5-6. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/e_biblioteka/informacijni_resursi/Cernavska_GD_5-6_2023.pdf

² Чернявська Л. В. Україні пропонують запровадити інститут реєстрованих партнерств. *Громадська думка про правотворення*. 2023. № 5-6. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/e_biblioteka/informacijni_resursi/Cernavska_GD_5-6_2023.pdf

ЄС. Водночас, на відміну від законопроекту № 5488, що передбачає запровадження відповідальності за дискримінацію на ґрунті гомофобії, цивільне партнерство не є обов'язковою умовою для європейської інтеграції. Однак його впровадження відповідає загальній європейській стратегії у сфері прав людини.

Інститут цивільного партнерства є поширеною практикою у світі та функціонує у понад 15 країнах, серед яких Італія, Чехія, Угорщина, Естонія, Хорватія, Ісландія та Франція. З 46 держав-членів Ради Європи 30 уже запровадили правове регулювання таких відносин. Однак обсяг прав, що надаються в межах цього інституту, суттєво різняться. Наприклад, у Чехії цивільні партнерства надають обмежений набір прав, в Естонії – мінімальний, тоді як у Франції цей інститут фактично прирівняний до шлюбу, але передбачає спрощену процедуру укладення та розірвання.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну актуалізувало питання запровадження інституту реєстрованих партнерств. Наразі у Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ) розглядається справа щодо дискримінації одностатевих пар в Україні через відсутність можливості легалізувати свої відносини. Враховуючи судову практику ЄСПЛ, очікується, що рішення буде ухвалене на користь заявників і підтвердить порушення Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав людини.

Запровадження інституту цивільного партнерства в Україні має як прихильників, так і противників. Опоненти, серед яких переважно представники релігійних та консервативних спільнот, аргументують свою позицію тим, що низка країн, зокрема Польща, інтегрувалися до ЄС без запровадження такого правового інституту. Інший аргумент критиків стосується потенційного використання цієї ініціативи у прокремлівській пропаганді.

Таким чином, хоча євроінтеграційні процеси не вимагають безпосереднього впровадження цивільного партнерства в Україні, відповідні зобов'язання закріплені в урядовій постанові – Національній стратегії з прав людини. Документ передбачає необхідність прийняття відповідного закону, що, однак, досі не відбулося. Гарантування рівних прав та захисту кожної особи є ключовим обов'язком держави. Практика ЄСПЛ засвідчує, що кожна країна Європейського Союзу має забезпечити можливість реалізації та правового захи-

сту одностатевих партнерств у формах, які є прийнятними для конкретного суспільства та історичного контексту. Вибір конкретного механізму – чи то запровадження інституту реєстрованого цивільного партнерства, чи надання права на шлюб – залишається суверенним рішенням держави, проте така можливість має бути передбачена законодавством.

Разом з викладеним звернемо увагу й на те, що на сьогодні в Україні Міністерство юстиції запропонувало, а деякі моменти вже вжито у практику¹, щодо спрощення процедури укладення шлюбу та його розірвання, а саме проведення реєстрації укладення і розірвання шлюбу за одну годину. Перше, а саме укладення шлюбу за одну годину, було практично апробовано в м. Одесі в рамках запровадженого пілотного проекту з питань спрощення реєстрації шлюбу. Слід звернути увагу на те, що подібна практика вже запроваджувалась у окремих зарубіжних державах, зокрема в Естонії. Однак було зроблено висновок, що зазначене спрощення не відповідає християнським принципам, державним інтересам України, а також європейській традиції. Якщо шлюб за одну годину громадяни і держава ще якось, з урахуванням дії пілотного проекту, сприймають, бо чоловік і жінка, які виявили бажання зареєструвати свої відносини і створити сім'ю, тобто зареєструвати свої шлюбні відносини, і не бажають поки що проводити всю весільну церемонію, можуть просто зареєструвати свої відносини, надавши відповідну електронну заяву, відсканувавши потрібні документи, та прибути до відділу реєстрації шлюбу вже через годину після подання заяви, то проведення розлучення, тобто розрив шлюбу, за годину заперечують, бо вважають такий строк невинуватим. Якщо розглядати практичний досвід як в Україні, так і в країнах ЄС, то держава (державні органи) вживають заходів щодо збереження сім'ї, а тому розірвання шлюбу має проводитися лише в судовому порядку.

Разом із зазначеним пропонується закріпити у Розділі III «Електронні послуги Веб-порталу» Порядку роботи Веб-порталу «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану», який затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 09.07.2015 р.

¹ Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення державної реєстрації шлюбу в електронній формі: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2024 №345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-2024-%D0%BF#Text>

№1187/5, можливість подання до державного органу РАЦС спільної заяви подружжя про розірвання шлюбу в електронному вигляді.

Аналізуючи законодавство і практику країн-членів ЄС, можна звернути увагу на те, що в них розірвання шлюбу проводиться в судовому порядку і для кожної країни існують певні умови. У Німеччині в разі виявлення бажання подружжям розірвати шлюбні стосунки в їхніх інтересах діє адвокат, який звертається із заявою до суду¹. У судовому процесі необхідно довести, що для подружжя настав період розставання, вони не мають спільного господарства та припинення їхніх шлюбних стосунків є доцільним. У разі згоди обох з подружжя на розлучення, судовий процес відбувається протягом року, а в разі, якщо один із подружжя не згоден на розлучення, процес може тривати декілька років. Те саме відбувається і в Італії. У Ватикані, де існує інститут релігійного шлюбу, шлюб розривається лише за ухвалою спеціальної комісії, яка в більшості випадків відповідає відмовою щодо розірвання релігійного шлюбу. Тобто в Європі розірвання шлюбу є тривалим процесом, складним та непопулярним і неприйнятним.

Ще з римських часів існував прообраз фактичного шлюбу – «конкубінат»². Першою державою, яка на законодавчому рівні врегулювала питання фактичного подружжя, була Швеція. У Норвегії в законі «Про спільне домашнє господарство» 1991 року фактичні партнери прирівнюються до тих, хто перебуває в зареєстрованому шлюбі. Колись під терміном «цивільний шлюб» розуміли сімейні відносини, не освячені таїнством вінчання. Сьогодні визначення поширилося на сімейні союзи, не визнані не тільки церквою, а й державою. У таких сім'ях чоловіка і дружину пов'язують виключно почуття й усний договір. Слід зауважити, що поняття «громадянський шлюб», яке нині досить широко застосовують, не є синонімом указаних вище термінів, бо «громадянський шлюб» не слід ототожнювати з незареєстрованим. «Громадянський шлюб», навпаки, означає шлюб, оформлений в органах державної влади, проте без участі церкви.

В Україні шлюбні правовідносини регулюються не лише положеннями сімейного права, а й положеннями цивільного законодавства.

¹ Кожевникова В. Правове регулювання укладення шлюбів громадянами України у Федеративній Республіці Німеччина. *Вісник прокуратури*. 2010. № 1. С. 120.

² Грічук О. І. Проблеми понять «фактичний шлюб» та «конкубінатний договір» в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 6. С. 64.

Договірне регулювання шлюбних правовідносин має за мету диспозитивне регулювання шлюбних правовідносин. Аналізом літератури та сімейного законодавства встановлено, що шлюбні правовідносини можуть регулюватися укладеними правочинами між членами сім'ї, спорідненими між собою, зокрема в разі шлюбних правовідносин, правочинами та/чи договорами між батьками і дітьми та між дружиною і чоловіком (ст. 9 СК України). Зазначене вказує на те, що між цими учасниками шлюбних правовідносин можуть виникати сімейно-правові та шлюбно-правові договори.

Якщо зазначити коротко, то шлюбно-правові договори – це договори між подружжям, особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах – конкубінаті, особами, які перебувають у відносинах як цивільні партнери, особами, які перебувають у релігійному шлюбі, між батьками і дітьми, всиновленими і всиновлювачами, спрямовані на врегулювання сімейних правовідносин щодо настання та припинення шлюбних та подібних до них за суттю прав і обов'язків, а також їх зміни.

Шлюбний договір у сучасній Україні поширений не так широко, як у зарубіжних країнах, проте є повноцінною частиною чинного законодавства і має як прихильників, так і супротивників. Шлюбний договір, на відміну від інших договорів, нерозривно пов'язаний з особистістю його учасників, а тому його можна укласти ні за допомогою законного представника, ані за довіреністю, лише особисто особами, які укладають або вже уклали шлюб. Однак під час укладення шлюбного договору бажано скористуватись професійною юридичною допомогою, що дасть змогу обов'язково звернути увагу на деякі моменти. Необхідно відзначити, що вперше шлюбний договір був закріплений у цивільному законодавстві Франції ще 1804 року. За кордоном шлюбний договір давно став нормою, що забезпечує цивілізовані відносини. І укладення шлюбних договорів є звичайною справою, особливо при повторних шлюбах.

Більшість науковців при висвітленні та дослідженні проблематики правового регулювання шлюбних договорів акцентують увагу, посилаючись на практичний досвід зарубіжних країн, у тому числі країн ЄС, тобто на те, що шлюбний договір не завжди є виправданим для стосунків між подружжям, зокрема при вирішенні спірних майнових питань. Хоч у сімейному законодавстві України визначе-

но правову конструкцію шлюбного договору, це не зобов'язує осіб, які уклали шлюб чи перебувають у фактичних сімейних стосунках, укладати такі договори між собою. Укладення шлюбного договору є добровільним, а законодавство надає подружжю можливість під час складання такого договору самостійно зазначити свої майнові відносини. Якщо подружня пара не уклала шлюбного договору, то всі майнові спори між подружжям вирішуються та регулюються законодавчими нормами. Отже, з визначеного випливає наявність законного правового режиму майна подружжя та договірного режиму майна подружжя.

У сімейному праві країн-членів ЄС визначено, що шлюбний договір є договором наречених або осіб, які вже перебувають у зареєстрованому шлюбі, яким регулюються і визначаються особисті й майнові права й обов'язки подружжя, а також осіб, які розірвали шлюб. Отже, як бачиться, сімейне право зарубіжних держав, надаючи визначення шлюбного договору та його законодавче закріплення, передбачає можливість регулювати як майнові, так і особисті відносини осіб, які перебувають у шлюбних відносинах, а також які лише тільки мають намір вступити в ці відносини.

Слід звернути увагу, що на шляху до євроінтеграції в Україні вживаються заходи щодо позитивного вирішення питань урегулювання майнових і особистих відносин подружжя за допомогою шлюбних договорів з урахуванням непорушення гарантованих Конституцією України прав людини¹.

На сьогоднішній день українське законодавство надає досить широкі та гнучкі можливості для того, щоб складати й укладати шлюбні контракти, які індивідуально підходять для кожної сімейної пари. Контракт може передбачати різні режими для різних частин майна, включаючи майно, набуте до шлюбу, і навіть ще не нажите майно. Шлюбний договір в Україні може регулювати лише майнові відносини, що принципово відрізняє українське законодавство в цій сфері від законодавства багатьох інших країн.

У більшості європейських країн предметом шлюбного договору можуть бути найрізноманітніші обов'язки подружжя. Отже, укладати шлюбний договір чи ні – особиста справа сім'ї. На Заході, зокрема

¹ Михальнюк О. В. Договірне регулювання особистих немайнових відносин у сімейній сфері. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. №1. С. 91.

в багатьох країнах Євросоюзу, рідкісне весілля обходиться без укладення шлюбного договору.

Отже, проведеним аналізом законодавчих актів України, судової практики в період руху України до євроінтеграції при розгляді питань щодо визнання сім'єю осіб, які проживають разом та ведуть спільний побут, проживають у конкубінаті та мають фактичні шлюбні відносини, зумовлено звернення уваги на положення ст. 8 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини¹ [48], в якій встановлено право людини на повагу до її сімейного життя, та вплив цих положень на дотримання позитивних зобов'язань державами-учасницями Конвенції. У зазначеній Конвенції особливо звернуто увагу на те, чи зобов'язує положення Конвенції до визначення та встановлення правового становища осіб, які перебувають у шлюбі, та осіб, які мають фактичні шлюбні відносини, тобто перебувають у конкубінаті.

Таким чином, ураховуючи вищевикладене та проаналізовані положення і досвід, у тому числі враховуючи рух Української держави до належного проведення євроінтеграції та поліпшення правового й економічного становища, зважаючи, що майно, нажите в «цивільному» – «фактичному» шлюбі, вже визнано спільною сумісною власністю, необхідно відтворити відповідне нормативне положення в СК України. Саму норму відносно того, що набуте майно чоловіком і жінкою, які проживають у «цивільному» – «фактичному» незареєстрованому шлюбі, є їхньою спільною власністю, не можна сприймати як щось нове, однак це може кардинально змінити наукові погляди на інститут шлюбу.

Проблеми адаптації законодавства в умовах гібридної війни до законодавства Євросоюзу в сфері забезпечення прав учасників сімейних правовідносин

Запровадження військового стану обумовило необхідність оперативного реагування з боку парламенту та уряду щодо внесення змін до чинного законодавства, яке регулює сімейні правовідносини.

¹ Конвенція про захист прав людини і основних свобод: міжнародний документ від 04.11.1950 р. (ратифікована Законом України №475/97-ВР від 17.07.1997 р.). *Офіційний вісник України*. 1998 р. №13 (№32 від 23.08.2006 р.). Ст. 270.

Важливим кроком у цьому напрямі стало спрощення процедури державної реєстрації народження дитини, що є особливо актуальним у випадках, коли жінка народжувала поза межами медичних закладів (наприклад, в укритті чи під час евакуації). Надання можливості видачі довідки про народження у довільній формі будь-яким медичним працівником значно полегшило відповідну процедуру, що відповідало нагальним потребам воєнного часу.

Значні зміни торкнулися й правового регулювання укладення шлюбу за участі військовослужбовців, працівників поліції та інших службовців, визначених постановою Кабінету Міністрів України. Зокрема, було впроваджено механізм складання акту про укладення шлюбу безпосереднім командиром (керівником) відповідного органу (військового формування), засвідченого гербовою печаткою. Інноваційним аспектом стало законодавче закріплення можливості укладення шлюбу без фізичної присутності одного або обох наречених із застосуванням засобів відеозв'язку. Аналогічний підхід передбачено і для випадків, коли один або обидва наречені перебувають на лікуванні у закладі охорони здоров'я. Для отримання свідоцтва про шлюб необхідно подати відповідну заяву або акт про укладення шлюбу до відділу державної реєстрації актів цивільного стану¹.

Водночас під час воєнного стану не було здійснено спрощення процедури усиновлення, що є виправданим заходом з огляду на необхідність забезпечення найкращих інтересів дітей. Проте було запроваджено механізм тимчасового влаштування дітей у сім'ї родичів, знайомих, патронатних вихователів тощо, що сприяє їхньому належному захисту в умовах воєнних викликів.

Таким чином, українське сімейне право в умовах війни зазнало змін, спрямованих на підвищення ефективності правового регулювання сімейних відносин відповідно до актуальних викликів. Водночас подальша адаптація Сімейного кодексу України до європейських стандартів передбачає необхідність внесення ряду змін.

По-перше, встановлення обов'язку для одного з батьків, з яким проживає дитина, заздалегідь повідомляти іншого з батьків про зміну місця проживання дитини.

¹ Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: Постанова КМУ від 7 березня. 2022 р. № 213. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-derzhavnoyi-reyestratsiyi-shlyubuv-umovah-voyennogo-stanu-213>

По-друге, доповнення статті 161 Сімейного кодексу України переліком критеріїв, що повинні враховуватися судом при вирішенні спору щодо визначення місця проживання дитини (особисті відносини з кожним із батьків, вік та думка дитини, стан її здоров'я, житлові умови батьків, географічна віддаленість тощо).

По-третє, запровадження інституту медіації для вирішення сімейних спорів. Медіація як один з найбільш ефективних способів альтернативного вирішення спору вирішує конфлікт між сторонами на рівні емоцій, почуттів, тобто в соціальній, а не правовій площині. Головним завданням медіації є виявлення інтересів конфліктуючих сторін. Наприклад, при вирішенні правового спору про розірвання шлюбу, перед сторонами постають одночасно такі питання як стягнення аліментів, розділ майна подружжя, визначення проживання дитини з одним з батьків. Приймаючи взаємовигідне рішення одна із сторін може відмовитися від права на розділ майна на користь свого інтересу спілкування з дитиною, а інша сторона – може відмовитися від позову щодо визнання проживання дитини з одним з батьків. Отже медіація – це процедура позасудова, неформальна, гнучка, завдання якої – створити умови для сторін, які сприятимуть порозумінню та задоволенню інтересів один одного¹.

По-четверте, введення правового інституту спеціального представника інтересів дитини у випадках, коли її інтереси суперечать інтересам батьків.

По-п'яте, закріплення гарантій для подружжя щодо права на орендоване житло і т.п.

Зазначені ініціативи сприятимуть подальшій гармонізації сімейного законодавства України з європейськими правовими стандартами, забезпечуючи належний захист прав учасників сімейних правовідносин.

Особисті немайнові права особи та громадянина є однією з ключових тем у сучасній науці цивільного права. У правовій державі кожній особі має бути гарантована правова та соціальна захищеність, що передбачає належну повагу до її особистості. Права людини, як невід'ємні та притаманні їй природі, без яких вона не може повноцінно існувати, були закріплені у низці міжнародних нормативно-правових актів Організації Об'єднаних Націй.

¹ Божина Я. В. Правова природа медіації та принцип її добровільності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 21.

Концепти рівності, свободи та недоторканності нерозривно пов'язані з особистими правами людини. Протягом історії цивілізації ці ідеї слугували основою боротьби між новими та старими правовими підходами, між прогресивними та консервативними поглядами.

Актуальність проблеми правового регулювання немайнових та майнових прав і законних інтересів дітей зростає в умовах модернізації сімейного, цивільного та цивільно-процесуального законодавства України, що відбувається шляхом реформування відповідних кодексів. У зв'язку з цим механізм судового розгляду справ щодо захисту немайнових прав дітей зазнав суттєвих змін і доповнився новими законодавчими положеннями, які потребують глибокого аналізу та дослідження.

Аналіз особливостей особистих немайнових прав дитини неможливий без розгляду одного з базових понять – правового інтересу дитини. Захист інтересів дітей як соціального явища повинен відбуватися з урахуванням характеру конкретного інтересу та за умови загальної зацікавленості суспільства у його найбільш ефективному забезпеченні.

Вирішення цієї проблеми значною мірою залежить від соціокультурних особливостей суспільства. Можливо, саме цим пояснюється неприйняття частини «європейських цінностей», особливо тих, що стосуються захисту інтересів дитини, зокрема випадків, коли звернення дитини до правоохоронних органів не розглядається як реальний сигнал про необхідність втручання.

Будь-яка правова норма, спрямована на захист прав дитини, є соціально визнаною мірою свободи, яка регулює правовідносини між суб'єктами. Однак ступінь застосування таких норм у взаємовідносинах між батьками, опікунами та вихователями залишається складним питанням через відсутність чітких визначень багатьох термінів у законодавстві щодо охорони прав та інтересів дітей.

Розгляд категорії «правовий інтерес дитини» потребує врахування вікових особливостей, адже у ранньому віці дитина ще не усвідомлює свої права і не може самостійно захищати власні інтереси, що обумовлює необхідність їх правового забезпечення.

З метою підтримки дітей та сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, постановою Президії НАПП України від 19.04.2018 р. № 1-2/6-126 була затверджена відповідна програма до-

помоги. Крім того, Верховна Рада України внесла проєкт постанови щодо прийняття за основу Закону України про внесення змін до окремих законодавчих актів, спрямованих на протидію булінгу (№ 8584 від 13.09.2018 р.), а також розробила Державну соціальну програму запобігання та протидії домашньому насильству за ознакою статі на період до 2023 року (лист УННЦ від 31.08.2018 № 96).

Піднімаючи питання про правовий інтерес дитини, важливо розглядати його не лише з теоретичного погляду, а й у контексті реального життя. Законодавець має використовувати точну термінологію, яка дозволяє чітко розмежувати поняття у межах цивільного та сімейного права, що сприяє ефективній законотворчій діяльності.

Згідно зі статтею 52 Конституції України, держава зобов'язана забезпечувати догляд та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Відповідно до пункту 1 статті 207 СК України, усиновлення передбачає прийняття особи в якості своєї дитини на підставі судового рішення, за винятком випадків, передбачених статтею 282 цього Кодексу¹. Серед основних національних нормативно-правових актів, які закріплюють засади захисту прав дітей-сиріт, слід виокремити Закон України «Про охорону дитинства». Відповідно до статті 24 цього закону, усиновлення є юридично оформленим актом, який засвідчує передачу дитини на виховання в сім'ю як сина або дочку².

В умовах воєнного стану процедура усиновлення не зазнала змін чи спрощень. Це зумовлено необхідністю гарантування найкращих інтересів дітей, які втратили батьківське піклування, та запобігання можливим правопорушенням. З огляду на складність встановлення документів та перевірки фактичного становища дитини під час воєнного конфлікту, служби у справах дітей відіграють ключову роль у процесі усиновлення, запобігаючи порушенням прав неповнолітніх.

Під час розгляду питання усиновлення відповідні органи проводять детальний аналіз обставин, пов'язаних із біологічними батьками дитини. Особлива увага приділяється можливості залучення до ви-

¹ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

² Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

ховання інших родичів, адже пріоритет надається сімейному вихованню¹.

Значні зміни в процедурі усиновлення було впроваджено постановою Кабінету Міністрів України № 618 від 24 травня 2022 року. Вона визначає перелік документів та регулює процедуру повернення усиновленої дитини до України в умовах надзвичайного або воєнного стану, якщо вона була тимчасово евакуйована за кордон².

Подальші вдосконалення процедури внесені постановою Кабінету Міністрів України № 636 від 31 травня 2022 року, яка модернізувала єдиний електронний реєстр дітей-сиріт та потенційних усиновлювачів. Цей нормативний акт забезпечив інтеграцію баз даних через Єдиний державний вебпортал електронних послуг, що значно оптимізувало перевірку документів і взаємодію державних органів³.

Цифровізація процесу усиновлення також передбачає можливість подання заяви на отримання статусу кандидата в усиновлювачі через державний портал «Дія». Впровадження таких технологічних рішень сприяє зменшенню бюрократичного навантаження, підвищенню ефективності роботи державних органів та забезпеченню прозорості усиновлення.

Окремо слід зазначити, що процедура усиновлення не здійснюється в регіонах, де тривають бойові дії, на тимчасово окупованих територіях України (визначених Наказом Міністерства реінтеграції тимчасово окупованих територій), а також відносно тих дітей, життєві обставини батьків та інших родичів яких неможливо встановити. Це обумовлено тим, що на цих територіях не функціонують державні органи, тому неможливо забезпечити належний процес усиновлення.

Збройна агресія проти України суттєво вплинула на національну правову систему, що, своєю чергою, зумовило необхідність реформування законодавства та його адаптації до умов воєнного стану. Одним

¹ Усиновлення в умовах воєнного стану. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/DG220067?an=2>

² Про внесення зміни до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 2022 р. № 618. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/618-2022-%D0%BF#Text>

³ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо цифровізації процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmindoy-deyakih-postov-a636>

із аспектів цього впливу стали зміни у нормативно-правових актах, що регулюють процедуру позбавлення батьківських прав.

Так, 15 квітня 2022 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини». Відповідно до цієї постанови було внесено зміни до пункту 79-2 зазначеного Порядку, якими уточнено категорії осіб, яким може бути надано статус дитини, позбавленої батьківського піклування. Зокрема, відповідно до п. 79-2, у період дії правового режиму воєнного стану цей статус може бути надано дитині, якщо її батьки належним чином не виконують свої обов'язки щодо виховання через перебування на тимчасово окупованій території або в зоні активних бойових дій. Факт такого невиконання обов'язків має бути підтверджений відповідним документом встановленого державою зразка, виданим службою у справах дітей. Після припинення дії правового режиму воєнного стану такий факт підлягає підтвердженню у визначеному законом порядку¹.

Крім того, варто звернути увагу на постанову Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 26 квітня 2022 року №520/8264/19. Вказане судове рішення визначає, що особа, яка змінила країну проживання та не бере участі у вихованні дитини, може бути визнана такою, що не виконує батьківські обов'язки. Це, у свою чергу, може слугувати підставою для позбавлення її батьківських прав².

Таким чином, воєнний стан спричинив суттєві зміни у підходах до захисту прав дітей, зокрема щодо визначення підстав для надання статусу дитини, позбавленої батьківського піклування, а також щодо критеріїв позбавлення батьківських прав у судовому порядку.

З початком широкомасштабного вторгнення також зафіксовано зростання кількості розлучень. Це зумовлено такими факторами, як постійний стрес, мобілізація, вимушена міграція жінок із дітьми. У зв'язку з цим нерідко виникають ситуації, коли батьки не можуть досягти згоди щодо визначення місця проживання дитини. Важливим

¹ Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2022 р. № 447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-2022-п#Text>

² Постанова Верховного Суду від 26 квітня 2022 року у справі № 520/8264/19. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104178273&red=1000030511d37ad5de31e69a1021595b-936d0e&d=5>

аспектом у цьому питанні є забезпечення фізичної та психологічної безпеки дитини. Таким чином, поряд з іншими важливими критеріями, суди мають враховувати безпекову ситуацію та ризики, пов'язані з бойовими діями й їх наслідками.

Однак сам факт запровадження воєнного стану в Україні не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з одним із батьків, особливо якщо інший з них перебуває за кордоном.

Аналізуючи судову практику, варто звернути увагу на розгляд Верховним Судом справи № 750/9620/20, де касаційна інстанція погодилася з рішенням апеляційного суду про визначення місця проживання дитини з матір'ю. Водночас аргумент матері про те, що під час активних бойових дій у м. Чернігові у 2022 році вона пропонувала вивести дитину за кордон, проте батько відмовився передати їй сина, не був визнаний апеляційним судом як такий, що однозначно підтверджує доцільність проживання дитини з матір'ю¹.

В іншому випадку, при розгляді справи № 344/7865/21, суди визначили місце проживання дитини з батьком, оскільки мати після початку бойових дій виїхала до Німеччини. Рішення ґрунтувалося на оцінці доказів та врахуванні найкращих інтересів дитини.

Крім того, у постанові Верховного Суду від 16 листопада 2022 року у справі № 953/6251/21 було скасовано рішення Харківського апеляційного суду щодо повернення дитини до місця постійного проживання у Великій Британії. Суд дійшов висновку, що з огляду на триваючий воєнний стан, у цьому конкретному випадку найкращим варіантом є залишення дитини з матір'ю, оскільки позивач не зміг надати достатніх доказів для спростування наявності «серйозного ризику» у разі повернення дитини до країни її попереднього проживання.

У постанові від 09 лютого 2023 року у справі № 753/572/20 Верховний Суд підкреслив, що з огляду на введення воєнного стану, у

¹ Особливості вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану – Вінницька обласна військова адміністрація. Офіційний вебсайт – Вінницька обласна військова адміністрація. URL: <https://osite.vin.gov.ua/departamentpravovoho-zabezpechennia-oblderzhadministratsii/61926-osoblyvosti-vyrishennia-sporiv-provyznachennia-mistsia-prozhyvannia-malolitnoi-dytyny-pid-chas-dii-voiennoho-stanu>.

процесі вирішення спорів, які стосуються прав та інтересів дитини, першочерговим завданням держави є забезпечення її безпеки та права на життя. Суд касаційної інстанції підтримав рішення апеляційного суду про відмову батькові у позові, посилаючись на врахування інтересів дитини, її небажання повертатися в Україну, а також безпечні умови проживання разом з матір'ю в Румунії¹.

Таким чином, безпекові питання мають бути враховані судами у сукупності з іншими обставинами, що впливають на визначення місця проживання дитини. Однак сам факт проходження одним із батьків військової служби у Збройних Силах України (де жінки становлять близько 22%) або інших силових структурах не може бути єдиною підставою для визначення місця проживання дитини².

На сучасному етапі принцип рівності прав батька та матері щодо виховання дітей залишається ключовим аспектом реалізації їхніх прав. Він закріплений у міжнародному праві й характерний для більшості демократичних країн. В Україні цей принцип також відображений у законодавстві та залишається чинним навіть в умовах воєнного стану.

Слід зазначити, що участь одного або обох батьків у військовій службі повинна враховуватися судом при визначенні місця проживання дитини. У разі спільної фізичної опіки за тимчасової відсутності одного з батьків у зв'язку зі службою другий з батьків зазвичай виконує щоденні обов'язки щодо догляду за дитиною до повернення військовослужбовця, після чого сім'я може відновити попередній порядок участі у вихованні.

У сучасних умовах окремі батьки можуть ініціювати цивільні справи без наявності реального конфлікту щодо місця проживання дитини. Такі позови часто подаються (переважно батьками) для вирішення питань, пов'язаних із виїздом за кордон або військовим обліком і мобілізацією. Тому судам необхідно ретельно аналізувати подані докази та обставини кожної справи, виявляти випадки злов-

¹ Особливості вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану. URL: <https://osite.vin.gov.ua/departamentpravovoho-zabezpechennia-oblderzhadministratsii/61926-osoblyvosti-vyrishennia-sporiv-provyznachennia-mistsia-prozhyvannia-malolitnoi-dytyny-pid-chas-dii-voiennoho-stanu>.

² Герасимів Т. З., Ліщинська Ю. Ю. Визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 86: ч. 2. С. 68.

живання правом і закривати провадження у справах, де відсутній реальний предмет спору¹.

Перебування одного з батьків на військовій службі в Збройних Силах України або інших силових структурах, а також наявність місця для проживання за межами країни не можуть бути єдиними підставами для визначення місця проживання дитини з одним із батьків. Ці факти, а також інші обставини та обмеження, що виникли внаслідок воєнного стану та бойових дій, повинні оцінюватися судом у сукупності з іншими факторами, з урахуванням принципів рівності прав батьків і забезпечення найкращих інтересів дитини, заохочуючи співпрацю всіх учасників процесу. Суди повинні враховувати не лише особисті інтереси батьків, але й емоційний стан дитини, її потреби та безпеку в умовах, коли військові дії створюють додаткові ризики.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, сімейне право, сімейне законодавство, сімейні правовідносини, сім'я, адаптація законодавства, право ЄС, гібридна війна, воєнний стан.

¹ Особливості вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану – Вінницька обласна військова адміністрація. URL: <https://osite.vin.gov.ua/departamentpravovoho-zabezpechennia-oblderzhadministratsii/61926-osoblyvosti-vyrishennia-sporiv-provyznachennia-mistsia-prozhyvannia-malolitnoi-dytyny-pid-chas-dii-voiennoho-stanu>.